

El Born Centre Cultural. Notes per a una anàlisi museogràfica

F. XAVIER MENÉNDEZ i PABLO. Museòleg.

Fotografia: X. Menéndez.

L'article pretén fer una anàlisi museogràfica del nou Born Centre Cultural, inaugurat a Barcelona el setembre de 2013, un jaciment arqueològic de 8.000 m² que feliçment ha estat obert al públic després de molts anys d'excavacions, obres i polèmiques. Es tracta d'avaluar el Born, deixant de banda altres circumstàncies, com a jaciment arqueològic i com a equipament museogràfic, mitjançant una valoració o una "crítica" museogràfica, a la manera com ho fan els crítics de teatre o de cinema sobre la darrera estrena de la cartellera. L'anàlisi consisteix a abordar tècnicament el resultat museogràfic, sense defugir les circumstàncies polítiques en què s'ha desenvolupat. Centrem l'anàlisi crítica en dos aspectes: el discurs monotemàtic i una museografia austera, quasi inexistent. L'article, finalment, aposta per una intervenció museogràfica més valenta i decidida que anteposi el relat de la vida quotidiana dels barcelonins, des de l'època baixmedieval fins al 1717, al relat estricte de la Guerra de Successió.

Fotografia: X. Menéndez.

Quan el 8 d'octubre de 2002 l'alcalde Clos va fer pública la decisió d'apostar per un projecte específic de caràcter museogràfic a l'antic mercat del Born i construir la biblioteca provincial en un altre emplaçament, donava fi a una formidable polèmica ciutadana que havia galvanitzat els mitjans de comunicació barcelonins al llarg del 2002. El debat –primer a l'entorn de la importància de les restes arqueològiques, i després sobre si era possible la cohabitació entre jaciment i biblioteca– es va convertir en una polèmica intensa, sana, vibrant, que va dividir veïns, diaris, partits polítics, arquitectes i professionals del patrimoni i que va generar desenes d'articles, manifestos, plataformes i declaracions. El nivell del debat va ser intel·lectualment potent i les decisions que es van prendre van ser fruit d'aquell transcendent debat.

Onze anys després, finalment, s'ha obert al públic (setembre del 2013) el Born Centre Cultural, un espai consagrat específicament al jaciment arqueològic. Quin balanç en podem fer un cop inaugurat, en vista de les expectatives que es van generar, el 2002, quan molts historiadors, museòlegs i arqueòlegs –alguns arrencats en la plataforma d'associacions professionals del patrimoni que va impulsar la campanya “Volem els llibres i volem les pedres”– vam apostar clarament per convertir el Born en un equipament museogràfic de darrera generació?

En aquest article volem centrar l'anàlisi en el producte final. Per tant, eliminem per uns instants alguns aspectes negatius que ens podrien aigualir la festa: l'impressionant sobrecost final; el retard

Fotografia: X. Menéndez.

de les obres, que estava previst que finalitzessin el 2007; el fet que encara ni tan sols s'han licitat les obres de la biblioteca (recordem que la campanya dels professionals reivindicava tant el jaciment com la biblioteca, però en llocs diferents); la polèmica urbanització de l'entorn i el desequilibrat màstil de la bandera; la desvinculació del projecte del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), etc. Tampoc tindrem en compte altres aspectes extraordinàriament positius, com les espectaculars xifres de visitants assolides (dos milions el primer any, la immensa majoria usuaris de la visita gratuïta des de les passarel·les), o l'elevat aprofitament de la sala d'actes. Deixem de banda aquests aspectes i avaluem estrictament el Born com a jaciment arqueològic i com a equipament museogràfic, mitjançant una valoració o una "crítica" museogràfica, tal com ho fan els crítics de teatre o de cinema sobre la darrera estrena de la cartellera.

El jaciment, com a tal, llueix esplendorós. Ben excavat, magníficament restaurat, és una joia i és un privilegi poder contemplar les restes de les cases, dels carrers, i gaudir de l'atmosfera que un patrimoni tan excepcional com aquest ens aporta. Fer visitable per fi aquest conjunt és una esplèndida notícia. Barcelona està d'enhonorabona. Però la nostra intenció, com hem dit, és fer una anàlisi museogràfica del Born. Una anàlisi que estarà condicionada per les circumstàncies polítiques, però

Fotografia: X. Menéndez.

que pretenem abordar tècnicament. Una anàlisi crítica centrada en dos aspectes: el discurs monotemàtic (només s'explica la darrera etapa del jaciment, els fets de 1714) i una museografia austera, quasi inexistent.

Quan els professionals del patrimoni defensàvem, el 2002, convertir el Born en un gran equipament museístic dedicat a la Barcelona baixmedieval i moderna sense una biblioteca que emmascarés els 8.000 m² de jaciment, alguns defensors de la cohabitació entre biblioteca i jaciment –veïns, bibliotecaris, periodistes, polítics– ens advertien del perill que el Born es convertís en un memorial patriòtic, en un Fossar de les Moreres bis, a major honra del nacionalisme. Jo responia (ingènua-ment?) que no, que els historiadors i els museòlegs garantiríem un discurs plural, rigorós i científic, amb un relat en què els fets de 1714 havien d'ocupar només la part que li corresponia com a darrera fase del jaciment excavat, però que tot el Born era el lloc ideal per explicar la Barcelona dels segles XV al XVIII. És cert que el moment final del jaciment correspon als anys 1717-18, però no és menys cert que les cases i els palaus visibles al Born van ser construïts segles abans i que el Rec Comtal és un element emblemàtic de la ciutat construït en època baixmedieval que, a més, ens ha subministrat materials de diverses èpoques. Per aquesta raó, el MUHBA va decidir que el Born seria una de les seves tres seus principals, la destinada a

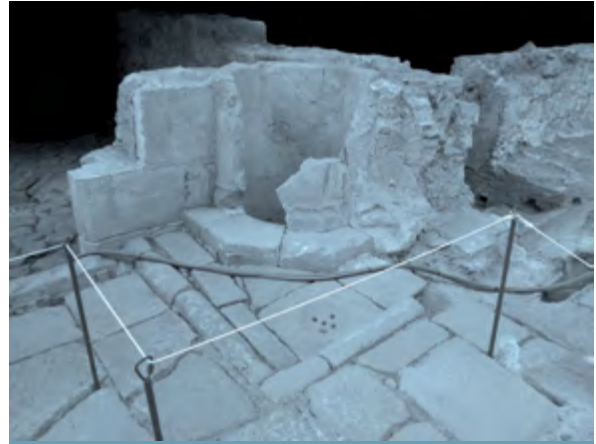
Fotografia: X. Menéndez.

explicar la Barcelona baixmedieval i moderna, tot continuant el discurs de la seu de la plaça del Rei, que acaba amb la Barcelona altmedieval.

Veient el resultat final, és obvi que em vaig equivocar i que aquells vaticinis que jo negava s'han fet realitat. El discurs museogràfic dominant és la Guerra de Successió, i en segon terme queda la interpretació de la vida quotidiana i dels espais domèstics.

El Born és un jaciment idoni per palpar la història. La força del Born no és el subministrament de nou coneixement (les dades històriques ja les sabíem, gràcies a les fonts documentals; inclús sabíem qui vivia a les cases abans de ser excavades). La força del Born és que es tracta d'un jaciment que dona la possibilitat als visitants de veure i tocar allò que la història ens explica, de respirar la història, de passejar pels carrers, de conèixer la petita història i la vida quotidiana dels nostres avantpassats. El Born és una immillorable escenografia real en tres dimensions on es pot explicar al visitant qui vivia a cada casa, què s'hi feia, com es guanyaven la vida. Per això era tan important conservar i interpretar el Born. Perquè la força del Born, el seu potencial, en tant que històric, és essencialment museogràfic.

Fer que el Born s'expliqui per si sol requereix

Fotografia: X. Menéndez.

aplicar-hi una estratègia museogràfica. Els responsables del projecte han optat per una mínima intervenció museogràfica, minimalista i reversible. És una opció legítima i coherent, sens dubte fonamentada tècnicament, però per mi desaprofita l'immens potencial museogràfic del jaciment.

El recorregut inferior (de pagament) es fa amb visites guiades, seguint un itinerari pautat, a càrrec de guies narradors ajudats per catorze pantalles amb recursos gràfics (només dues reconstrueixen en 3D dues de les cases, de manera magnífica, per cert). Les visites són al vell estil: amb un guia recitant, amb grups en fila que no s'aturen, sense que el visitant tingui la oportunitat de gaudir, de parar, amb la documentació que vulgui dur. Les visites lliures estan prohibides i també determinats tipus de calçat. Sóc conscient que les raons de seguretat i conservació han influït en aquest model, però el Born no és el primer jaciment arqueològic del món a ser trepitjat, visitat i museïtzat (i això que és del segle XVIII i està cobert). Per tant, al Born s'ha optat per no intervenir museogràficament en el jaciment, ja sigui per seguretat o per no "tacar-lo", però el resultat és que el Born no s'explica per ell mateix. Fins i tot un jaciment fàcil d'interpretar com el Born (es podria pensar que ja no li cal res més) requereix ser abordat museogràficament, amb valentia, i la lleu museografia aplicada és, segons la meua opinió, insuficient.

Fotografia: X. Menéndez.

Pel que fa al recorregut superior (lliure), tot i que alguns plafons fan referència a alguna de les cases i al Rec Comtal, es dediquen a explicar aspectes no relacionats amb el que es veu al subsòl, i es desaprofita una altra oportunitat d'or per explicar el jaciment en perspectiva i per veure directament les cases i els carrers (per cert, són magnífics aquests plafons, col·locats horitzontalment de manera que són invisibles frontalment).

El Born ha d'explicar el Born. En sabem molt, del Born, gràcies a la magnífica col·lecció d'estudis dirigits per Albert Garcia Espuche. Podem estar-ne orgullosos, de la recerca publicada (però segueix mancant la monografia arqueològica que ha de culminar qualsevol excavació, i més una com la del Born; per a quan?). Sabem molt de cada casa: els noms, els llogaters, els oficis, els objectes que van sortir a les excavacions. Però això no es veu, no es palpa al Born. Segurament se'ns respondrà: això ja s'explica a l'exposició permanent *Barcelona 1700. De les pedres a les persones*, en què s'exposen els objectes. No negarem que és una magnífica exposició. Però no ha aconseguit relacionar el jaciment –que té a sota– amb el discurs, amb les vitrines, amb les peces. Hi falta la relació entre les cases i els objectes. Per que no es poden posar més vitrines amb objectes, al jaciment, sota les sales perimetrals? Dit d'una altra manera, aquesta exposició, si la instal·léssim a tres quilòmetres del

Fotografia: X. Menéndez.

Born, o a dotze, faria el mateix efecte. Que realment sigui al Born és anecdòtic, perquè no s'hi relaciona. Per altra banda, la permanent, tot i que sí que prioritza la vida quotidiana, fa referència només a la darrera etapa, al 1700. On és el Born dels segles anteriors, que també són jaciment del Born? Falta més exposició permanent, o una altra de permanent. Fins i tot s'han desaprofitat oportunitats per parlar dels autèntics residents del Born en espectacles com el de *l'Auca del Born*, que es va representar al jaciment el setembre del 2013. Tots els personatges eren inventats. Com si no coneguéssim bé molts dels protagonistes reals amb noms i cognoms!

El Born com a jaciment no parla, no s'explica, no s'expressa. En lloc d'explicar la vida de les persones, el Born parla quasi monotemàticament d'una època i d'uns fets, els del 1714. Políticament, és el que ara toca: així ho van decidir els nous gestors

Fotografia: X. Menéndez.

polítics. El Born ha estat el *caput viae* del Tricentenari. Però el preu ha estat alt: s'ha utilitzat el Born però no s'ha estat prou fidel a la història i al patrimoni, i s'ha renunciat a desenvolupar el Born com a jaciment complex on passen moltes altres coses i durant molts més anys.

Al Born la museografia hi ha fallat. No s'hi ha atrevit. Tot i que els seus responsables justifiquen el minimalisme museogràfic pel respecte al jaciment i per la innecessària intervenció atesa l'excel·lent conservació de les estructures que "parlen soles", la prova que no és així és que han hagut de recórrer a les tècniques més antigues per explicar al públic el jaciment, la visita guiada. I les poques estructures desplegades (pantalles i focus, per cert, molt poc acuradament instal·lats, amb cables per-

tot arreu) semblen respondre a un pressupost tan minimalista o auster com la mateixa museografia (al final potser aquesta és conseqüència d'aquell, i han estat les estretors pressupostàries les que han condicionat el resultat final; un exemple: només s'han produït dues reconstruccions 3D de cases).

Museogràficament, s'haurien d'haver emprat els plafons de les passarel·les per explicar les cases del Born, amb b plantes de les mateixes cases. El relat global de la guerra i tot el procés del 1714 no s'hauria d'explicar a la tanca que dona accés visual a les cases i els carrers, sinó a les parets perimetrals o en una de les sales dedicades a exposicions. A baix, al jaciment, el discurs es podia complementar perfectament amb una retolació lleugera, suficient per situar el visitant, i

que les restes podrien suportar sense que se'n ressentís la visió arqueomàntica. Cal incrementar les reconstruccions 3D. El jaciment, sobretot les parts perimetrals cobertes i no visibles des de les passarel·les, conté molt d'espai desaprofitat apte per desplegar recursos museogràfics autoexplicatius i més vitrines (les que hi ha són insuficients), per mostrar objectes directament relacionats amb les cases properes. El recurs, estèticament atractiu però museogràficament trampós, de posar totes les bombes recuperades al Born en una sola vitrina, l'únic que fa és ratificar la idea que som davant d'un jaciment essencialment bombardejat (per cert, pels dos bàndols) i no davant d'un jaciment molt més ric i complex des del punt de vista científic i històric.

En una de les sales s'hauria d'haver explicat també la Barcelona dels segles anteriors. Les recerques fetes al Born ho possibiliten. Un jaciment tan ric i complex com el Born, amb tantes fases històriques, dona molt de si. No ens podem limitar a la fase final del jaciment. Us imagineu que a Empúries s'expliqués només la fase del 218 aC, quan s'ocupa la ciutat grega, perquè representa l'inici de la conquesta romana... d'Espanya!?

Esperem que la sala dedicada a exposicions temporals, on continua actualment la mostra sobre el setge del 1714, pugui acollir en el futur altres exposicions temporals o una mostra sobre el Born baixmedieval. L'actual exposició (és més semipermanent que temporal; no té data de finalització...) és precisament el millor exemple del tarannà monotemàtic i unidireccional, políticament decantat (certament, gens innocu i asèptic), del Born Centre Cultural. Una exposició feta a la manera antiga (maniquins), absolutament maniqueista i acrítica, de la qual destaco en positiu un magnífic relat en pantalla gran del darrer dia del setge, minut a minut (amb l'enfrontament infomàtic entre els contendents amb els colors del Barça i els del Madrid), que jo, francament, salvaria per al futur i col·locaria de forma permanent en alguna paret del centre. I, si us plau, traslladem el penó de Santa Eulàlia allà on toca, a la permanent.

És obvi que el jaciment llueix. Per fi hem recuperat el Born i podem gaudir-ne. Però cal que el Born recuperi la seva càrrega científica, que no depengui de la política i que es torni a vincular a una institució patrimonial, com el MUHBA. Per fortuna, tot el que s'ha fet al Born és reversible. Vindran nous temps que permetran millorar la presentació i la interpretació. En un futur més o menys proper, quan es normalitzi el país, tornarà la Ciència i un altre Born serà possible.